

Теорія та історія держави і права

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15255431>

Принцип правової визначеності як складова верховенства права

Мерцалов Данило Юрійович

аспірант другого курсу,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,

проспект Науки, 72, м. Дніпро, Україна,

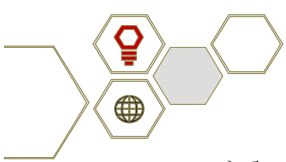
DmertsalovD@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4112-6929>

Прийнято: 09.04.2025 | Опубліковано: 21.04.2025

***Анотація.** У статті аналізується один з важливих компонентів поняття «верховенство права» і принцип правової визначеності. Наголошується, що визначеність повинна бути забезпечена в першу чергу на рівні правових норм, які є основними елементами юридичного регулювання. Акцентується увагу на тому, що визначеність має забезпечуватися як на етапі створення норм права, так і на стадії їх застосування. Окрім того, у роботі досліджуються такі аспекти цього принципу, як законність очікувань, обмеження дискреційних повноважень органів влади та заборона на застосування судами актів, що не є чинними або не були офіційно оприлюднені. Приводяться приклади порушення національними судами принципу правової визначеності та пропонуються відповідні заходи для виправлення ситуації.*

Також у статті розглядається принцип правової визначеності як невід'ємна складова принципу верховенства права в контексті української правової системи. Автор аналізує важливість правової визначеності на етапах створення та застосування правових норм, підкреслюючи, що вона забезпечує

передбачуваність правових наслідків, стабільність правового регулювання та ефективне функціонування демократичного суспільства. У роботі обґрунтовано, що правова визначеність сприяє правильному тлумаченню і застосуванню норм права, гарантує правову стабільність та захист прав громадян.

Особливу увагу приділено порушенням принципу правової визначеності в Україні, зокрема недостатній кваліфікації правозастосовних органів, що призводить до невизначеності та невідповідності судових рішень. Висвітлено проблеми, що виникають через застосування норм права «заднім числом» або без належного офіційного оприлюднення. Автор наголошує на необхідності підвищення вимог до конкретизації норм права та покращення кваліфікації суддів і правозастосовних органів.

Ключові слова: *правова визначеність, верховенство права, судове правосуддя, правозастосування, правова стабільність.*

Principle of legal certainty as a component of the rule of law

Mertsalov Danylo Yuriyovych

second year postgraduate student,

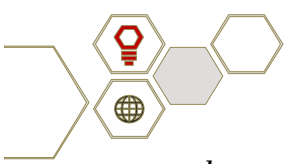
Oles Honchar Dnipro National University,

72 Nauky Avenue, Dnipro, Ukraine,

DmertsalovD@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4112-6929>

Abstract. *This article analyzes one of the key components of the concept of «rule of law» — the principle of legal certainty. The paper emphasizes that legal certainty must primarily be ensured at the level of legal norms, which are fundamental elements of legal regulation. It is stressed that legal certainty should be maintained both during the creation of legal norms and in their subsequent application. Additionally, the paper*

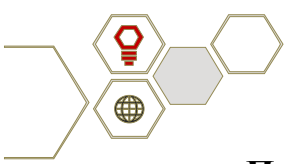
explores aspects of this principle such as the legality of expectations, restrictions on the discretionary powers of public authorities, and the prohibition of courts applying acts that are not in force or have not been officially published. Examples of violations of the principle of legal certainty by national courts are provided, along with corresponding measures to rectify the situation.

The article also discusses the principle of legal certainty as an integral part of the rule of law in the context of the Ukrainian legal system. The author examines the importance of legal certainty at the stages of creating and applying legal norms, highlighting that it ensures predictability of legal consequences, stability of legal regulation, and the effective functioning of a democratic society. The paper argues that legal certainty promotes the correct interpretation and application of legal norms, guarantees legal stability, and protects citizens' rights.

Special attention is given to the violations of the principle of legal certainty in Ukraine, particularly due to the insufficient qualification of legal practitioners, which leads to uncertainty and inconsistency in judicial decisions. The paper also addresses problems arising from the retroactive application of laws or from laws not being officially published. The author stresses the need to raise standards for the specification of legal norms and to improve the qualification of judges and legal practitioners. To achieve true rule of law in Ukraine, it is important to focus on improving judicial practices, legal acts, and the continuous development of legal education.

The research concludes by reaffirming that legal certainty is essential for the protection of citizens' rights and the stability of legal systems. The rule of law cannot function effectively without it. Legal certainty contributes not only to predictable and transparent legal outcomes but also to the overall trust in the legal system, which is crucial for societal development. The paper calls for urgent reforms in Ukraine's judicial and legislative processes to achieve a truly fair and efficient rule of law.

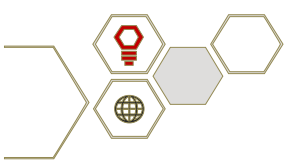
Keywords: *legal certainty, rule of law, legal norms, judicial decisions, legal stability.*

Постановка проблеми. Верховенство права є одним із основних досягнень людства в області юридичної теорії та практики. Його основна мета полягає в захисті особи від незаконного втручання держави в її основні права, запобіганні узурпації влади та створенні стабільного й справедливого правопорядку. Цей принцип має велике значення в сучасному світі і вже давно став глобальним політико-правовим ідеалом, а також однією з основних демократичних цінностей. Однак питання його трактування залишається актуальним і наразі не існує єдиного визначення верховенства права, яке було б універсальним для всіх ситуацій. Як показує практика, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, неможливо створити таке визначення, яке охоплювало б усі можливі варіанти. Верховенство права, подібно до права в цілому, є складною й багатовимірною категорією, що тісно пов'язана з реальним життям людей і конкретними правовими ситуаціями, що потребують розв'язання. Актуальність дослідження принципу правової визначеності зумовлена зростаючою кількістю справ проти України в ЄСПЛ. Багато з цих рішень ухвалено з визнанням порушень вимог принципу правової визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної теми займались певні вчені, а саме: Матвєєва Ю. І. [2] її дослідження зосереджені на теоретичному аналізі правової визначеності. Автор порівнює статичну і динамічну концепції цього принципу. Статична концепція передбачає стабільність і сталість правових норм, тоді як динамічна робить акцент на змінюваності правових норм відповідно до суспільних потреб і обставин. Це важливий аспект для розуміння того, як право реагує на зміни в суспільстві і чи може воно залишатися стабільним або повинно бути гнучким у відповідь на нові виклики. Коруц У. [3] досліджує важливість принципу правової визначеності в контексті права на справедливий судовий розгляд, зокрема в контексті практики Європейського суду з прав людини. Також цю теми досліджували наступні вчені: Магрело М. [4], Савенко М. [14], Погребняк С. [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В статті виділяються невирішені раніше частини загальної проблеми правової

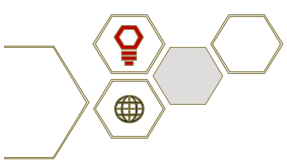
визначеності, зокрема недостатнє врахування принципу правової визначеності на етапах правотворення та правозастосування в Україні. Також відсутність ефективних механізмів для забезпечення стабільності та передбачуваності правових норм в українській правовій системі.

Потенційним внеском є розробка комплексної, системної концепції правової визначеності як ключового елементу верховенства права, яка буде адаптована до українських реалій з урахуванням європейських стандартів і практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, формулювання чіткого, уніфікованого визначення правової визначеності, яке враховуватиме її формальні та матеріальні аспекти, а також закріпити її як самостійний принцип, а не лише як частину загального принципу верховенства права. Це дозволить уникнути концептуальної плутанини, яка наразі притаманна вітчизняній юридичній теорії та практиці. Розробка критеріїв допустимої правової невизначеності, які дадуть змогу відмежувати гнучкість правового регулювання від свавільності у тлумаченні норм. У цьому контексті важливим стане окреслення меж дискреційних повноважень органів державної влади, що сприятиме боротьбі з адміністративним свавіллям. Окрему увагу приділено запровадженню алгоритмів гармонізації національної судової практики з практикою ЄСПЛ, орієнтованих на досягнення єдності судової практики як необхідної передумови правової визначеності.

Формулювання цілей статті. Цілями статті є:

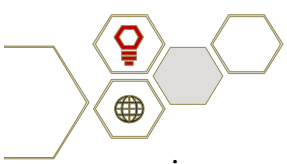
- проаналізувати загальнотеоретичне розуміння принципу правової визначеності як складової верховенства права;
- визначити взаємозв'язок принципу правової визначеності з іншими суміжними поняттями, такими як правова безпека, захист довіри тощо.
- розробити практичні рекомендації щодо підвищення рівня врахування вимог принципу правової визначеності в процесах нормотворення та правозастосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні можна стверджувати, що національна система правосуддя України суттєво відстає від

загальноєвропейських стандартів справедливого судового розгляду. Такий висновок підтверджується численними рішеннями Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо порушення статті 6 Конвенції під час здійснення судочинства. Важливо зазначити, що практика ЄСПЛ відіграє значну роль у врегулюванні правових питань, які залишаються недостатньо чітко визначеними в українському законодавстві. Ці рішення сприяють більш точному тлумаченню прав на захист, дотриманню розумних строків судового розгляду та інших аспектів справедливого процесу. Загалом, впровадження правових позицій ЄСПЛ зміцнює правову систему України та сприяє забезпеченню справедливого судочинства. Одним із основних засад справедливого судочинства постає принцип верховенства права. Його втілення простежується в джерелах права Європейського Союзу та реалізовано в практиці Європейського суду, відтак його належить враховувати при здійсненні правосуддя в українському праві, зокрема при розгляді конкретних справ. Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) наголошує, що верховенство права має бути першочерговим при здійсненні правосуддя [1]. Однією з фундаментальних складових верховенства права є правова визначеність. На думку Комісії, на сьогодні існує можливість досягнення консенсусу щодо обов'язкових елементів концепту «верховенство права», а також щодо елементів концепту «Rechtsstaat», які не зводяться лише до формальних, а включають у себе субстантивні чи матеріальні (materieller Rechtsstaatbegriff) аспекти [13].

Цими ключовими складовими виступають: верховенство права, яке охоплює прозорий, підзвітний та демократичний спосіб імплементації правових норм; юридична визначеність як основа стабільності; неприпустимість свавілля як гарантія захисту; відкритий доступ до правосуддя, забезпечений незалежними та неупередженими судами, зокрема тими, що здійснюють судовий контроль за діяльністю адміністрації; дотримання прав людини в повному обсязі; заборона дискримінації та абсолютна рівність усіх перед законом [2]. Більшість науковців, які досліджують дану тематику, погоджуються з тим, що принципи правової визначеності та верховенства права є тісно взаємопов'язаними. У науковій

літературі наголошується, що правова визначеність, сформульована в рішеннях європейських судових інституцій, становить одне з ключових досягнень європейської демократичної традиції та є невід'ємною складовою нормативно-правової моделі соціальної держави. Як частина принципу верховенства права, правова визначеність водночас має й самостійне значення. Тому можна підтримати точку зору тих дослідників, які розглядають правову визначеність не просто як юридичне поняття, а як елемент європейської правової культури, що ґрунтується на демократичних засадах. Традиційно основна увага у вивченні принципу правової визначеності приділяється саме чіткості правових норм, оскільки вони є базовим елементом механізму правового регулювання [12]. Зазначається, що визначеність норм права є ключовим аспектом у межах цього принципу. Вона є невід'ємною рисою будь-якої правової системи, особливо якщо йдеться про писане право. Забезпечення прозорості та передбачуваності у процесі створення і застосування правових норм сприяє ефективній і узгодженій роботі правових механізмів. Правова норма розглядається як загальнообов'язкове формалізоване правило належної поведінки, яке встановлюється і гарантується державою, має закріплення у офіційних актах та спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав та обов'язків їхніх суб'єктів. Принцип визначеності єшшшщззззх правової норми висуває до процесу створення права вимоги щодо: узгодженості (тобто відсутності протиріч, що можуть ввести в оману суб'єкта в масиві законодавства) та сталості правових норм. Останню варто розуміти як мінімальну частоту внесення змін до нормативно-правових актів, адже інакше суспільні відносини не встигатимуть пристосовуватись до нових нормативних умов [3].

Верховенство права є важливим досягненням у правовій сфері, оскільки його головною метою є захист прав людини від необґрунтованого втручання з боку держави, запобігання узурпації влади та забезпечення справедливого і стабільного правового порядку. Проте практика показує, що національні суди не завжди гарантують сторонам процесу право на повне і обґрунтоване рішення у їхніх справах. Європейський суд з прав людини наголошує, що право на доступ

до суду включає також право на справедливе та обґрунтоване рішення. Одним із ключових елементів справедливого судочинства і верховенства права є правова визначеність [4]. Стаття 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод забезпечує право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи у розумний термін незалежним та безстороннім судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. В цивільно-правовій сфері це включає кілька важливих аспектів, зокрема право на судовий захист, справедливість процесу, законність судового органу, своєчасний розгляд справи, а також незалежність і безсторонність суду і публічність процесу. Європейські інституції також підкреслюють важливість правової визначеності у правозастосовній практиці [11].

Принцип юридичної визначеності є ключовим елементом верховенства права, що неодноразово наголошувалося у рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема у випадках, де фігурувала Україна. Щоб досягти юридичної визначеності в судовій практиці, критично важлива чіткість при використанні правових положень, що передбачає системний підхід та узгодженість у діяльності національних судів. Це також вимагає коректного застосування законодавчих норм до конкретних суспільних взаємин, які зазнають змін у державі [5]. Юридична визначеність – наріжний камінь права, що вимагає наявності чітких, зрозумілих та таких, що передбачуються, законів. Ця визначеність є гарантом справедливості у судовому процесі, адже суди зобов'язані стабільно та прогнозовано застосовувати правові норми [14]. Принцип правової визначеності виступає незамінним помічником для суддів під час розгляду комплексних справ, особливо тих, що торкаються порушення основ верховенства права, зокрема, з боку органів державної влади. Судова практика, через юридичне тлумачення, дає змогу аналізувати конкретні ситуації та встановлювати складові елементи принципу юридичної визначеності [10].

Вимога визначеності є критично важливою як для правових актів, так і для судових рішень. Правова визначеність, як складова верховенства права, проявляється в кількох аспектах: захисті набутого законного права (vested rights),

гарантуванні законних очікувань (legitimate expectations), що дає можливість особам покладатися на стабільність законодавства, а також у принципі незворотності законів (non-retroactivity), який виключає їх застосування до осіб, які не мали змоги ознайомитися з ними заздалегідь [15]. Принцип правової визначеності, невід’ємна частина верховенства права, розкривається не тільки в зрозумілості правових актів, а й у коректному їх використанні [6]. Доцільно зазначити, що правова визначеність досяжна виключно при гармонійному поєднанні цих складових, що гарантують стабільність і прогрес правового регулювання. Це, в свою чергу, зумовлює стабільність суспільних відносин і ефективну діяльність державної влади. На жаль, українські законодавчі та правозастосовчі інстанції все ще не досягли рівня європейських вимог у реалізації принципу правової визначеності. Варто збільшити вимоги до ясності судових рішень, адже їх невизначеність нерідко пов’язана з недостатнім рівнем кваліфікації певних суддів [16]. Уряд повинен приділити належну увагу вирішенню цієї проблеми. Фактично, правозастосовчі органи зобов’язані усвідомлювати, що чіткість судових рішень – ключовий аспект для набуття ними юридичної сили. Юридична визначеність має першорядне значення для утвердження верховенства права та ефективного захисту прав і свобод людини, отже її гарантування повинно бути серед ключових пріоритетів для Української держави [9].

Таким чином, правова визначеність – це фундамент верховенства права, що закріплює сталість юридичних норм і неупередженість судового процесу. Вона слугує гарантом того, що закони мусять бути однозначними, передбачуваними та незмінними, надаючи можливість громадянам ефективно відстоювати свої інтереси. Принцип юридичної визначеності зобов’язує як до скрупульозного створення правових положень, так і до їхнього неухильного використання в судовій практиці [8]. В Україні відчувається потреба у вдосконаленні якості судових вердиктів та підвищенні професійного рівня суддів для досягнення цієї певності. Підтримка правової визначеності –

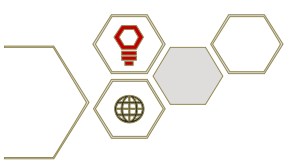
першочергове завдання для повноцінного функціонування правової системи та охорони прав особистості.

Погляд на правову визначеність як ключовий елемент верховенства права був запропонований Ф. Гаском. Він вважав, що верховенство права зобов'язує органи державної влади діяти в межах заздалегідь встановлених та оприлюднених норм, які дозволяють з високою точністю передбачити примусові заходи, що застосовуватимуться посадовцями у конкретних обставинах. Завдяки цьому індивід має можливість впевнено планувати свої дії [7]. Відштовхуючись від цієї позиції, наукова думка та практичний досвід розвивають і уточнюють її, вивчаючи принцип правової визначеності з різних кутів зору та прагнучи знайти відповіді на численні питання, що виникають у процесі його практичного застосування.

Висновки. Принцип правової визначеності є невід'ємною складовою принципу верховенства права і має особливе значення на етапах розробки та застосування правових норм. Він забезпечує передбачуваність правових наслідків і стабільність правового регулювання, що є необхідною умовою для формування стабільних відносин не лише між громадянами, а й між громадянами та органами державної влади. Це, своєю чергою, є основою для ефективного функціонування демократичного суспільства, де права і свободи громадян повинні бути захищені від свавілля.

Принцип правової визначеності сприяє коректному тлумаченню та застосуванню правових норм, що гарантує правову стабільність у суспільстві. Він вимагає, щоб правові акти та рішення, що містяться в них, були чіткими, зрозумілими та передбачуваними для всіх учасників правових відносин. Також важливо, щоб ці акти відповідали високим стандартам якості і могли бути застосовані в конкретних ситуаціях без неясностей.

Однак, в Україні існують суттєві проблеми на етапі правозастосування цього принципу. Часто судові рішення є недостатньо чіткими чи прозорими через відсутність належної кваліфікації осіб, які працюють у правозастосовних органах. Це створює загрозу для ефективного правового регулювання, оскільки

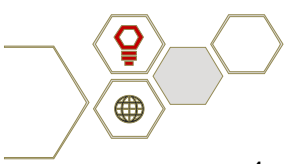
правова невизначеність може призводити до порушення прав громадян та беззаконня. Тому важливо підвищити вимоги до конкретизації норм права, а також удосконалювати кваліфікацію суддів і працівників правозастосовних органів, щоб забезпечити більш ефективне і справедливе застосування норм.

Особливо важливо зазначити, що застосування норм права «заднім числом» або без належного офіційного оприлюднення порушує принцип правової визначеності. Це відкриває можливості для зловживань, коли органи влади можуть приймати рішення на свою користь, порушуючи права громадян. Для запобігання цьому державні органи повинні дотримуватися чітких вимог щодо офіційного оприлюднення правових актів і їх застосування лише в межах правової сили на момент їх ухвалення.

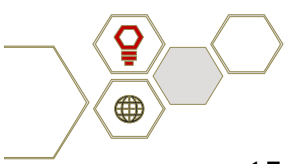
Забезпечення реального застосування принципу правової визначеності дозволить правозастосовним органам ефективно регулювати суспільні відносини, гарантувати захист прав громадян і сприяти досягненню справедливості. Важливим кроком для покращення ситуації є не лише вдосконалення якості правових норм, а й постійне підвищення кваліфікації суддів, прокурорів і працівників інших правозастосовних органів, а також вдосконалення навчальних програм для майбутніх правників. Тільки тоді можна говорити про реальний поступ в забезпеченні верховенства права в Україні.

Список використаних джерел

1. Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 2: від доктрини до принципу. 1276 с.
2. Матвєєва Ю. І. Статична та динамічна концепції правової визначеності. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т. 2. С. 34–38.
3. Коруц У. Принцип правової визначеності як елемент права на справедливий судовий розгляд у контексті практики Європейського суду з прав людини / У. Коруц // Часопис Київського університету права. – К., 2012. – № 3. – С. 395–399.

4. Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? / М. Магрело // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 127–135.
5. Матвєєва Ю. Принцип правової визначеності як один із аспектів верховенства права / Ю. Матвєєва // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник статей. – К., 2010. – С. 153.
6. Гультай М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України / М. Гультай, І. Кияниця // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 83–93.
7. Козюбра М. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія й практика / М. Козюбра // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 15–23.
8. Мельник М. О. Школа правового реалізму: пошук балансу між визначеністю норм писаного права і судовою дискрецією. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т. 2. С. 44–48.
9. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика): монографія. Харків: Право. 2008. 240 с.
10. Собота К. Принцип правової держави / пер. з нім. Г. Рижков, О. Блащук, К. Татарчук. Київ: ВАІТЕ, 2013. 608 с.
11. Таманага Б. Верховенство права. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 208 с.
12. Головатий С. Верховенство права: монографія; у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Книга 1. Верховенства права : від ідеї – до доктрини. – с. 61–624.
13. Головатий С. Верховенство права : монографія ; у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Книга 2. Верховенства права: від доктрини до принципу. – с. 625–1276.
14. Савенко М. Принцип верховенства права в конституційному судочинстві / М. Савенко // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 200–209.

15. Козюбра М. І. Дотримання вимог верховенства права як необхідна умова реформування виборчої системи / М. І. Козюбра // Наукові записки. – Т. 90 : Юридичні науки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К. : Пульсари, 2009. – С. 3–7

16. Погребняк С. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4. – С. 41–53.